Herhaling en vertaling

Concordantie in Jona

Tineke Drieënhuizen

De verschijning van het bijbelboek Jona in *Werk in uitvoering I* heeft veel stof doen opwaaien. Een van de klachten had betrekking op het concordante karakter van de vertaling, of, volgens de critici, het ontbreken daarvan. In dit artikel volgen we de vertaling van twee Hebreeuwse termen op de voet en zien we aan de hand daarvan hoe de vertalers van het boek Jona zijn omgegaan met verschijnselen als woordherhaling en concordantie.

De weloverwogen literaire compositie van Jona maakt dit bijbelboek tot een interessant voorwerp van onderzoek. De alwetende verteller' van het verhaal schikt zijn kennis volgens een strategie, waarbinnen hij speelt met de chronologie van de gebeurtenissen. Het verhaal is opgedeeld in twee verschillende scènes. Deze twee hoofddelen vertonen in hun opbouw een zekere parallellie.[2] Elk hoofddeel kan worden onderverdeeld in drie sequenties. Vanwege de overeenkomst tussen deze sequenties ontstaat er in het geheel van het boek een grote literaire sarnenhang.[3] De vertalers van Jona merken hierbij op dat 'de parallel tussen de twee delen met zich meebrengt dat veel dingen herhaald worden. Maar het is meer dan "zomaar" herhaling, omdat de herhaling een intensiverend effect heeft. Daardoor krijgt zowel de exacte herhaling alsook de kleinste variatie extra betekenis, waarmee ook in de vertaling rekening moet worden gehouden.'[4] De stijl van de auteur wordt verder gekenmerkt door de herhaling van trefwoorden en uitdrukkingen, zoals: groot, kwaad, werpen, beschikken en vrezen.[5]

Woordherhaling

In 1976 verschijnt er van de hand van J. Magonet een analyse van de literaire technieken in het bijbelboek Jona.[6] Deze wetenschapper besteedt veel aandacht aan het verschijnsel van de woordherhaling. Hij wijst erop dat niet elke woordherhaling hetzelfde effect heeft op de lezer. Er zijn

volgens hem in het eerste hoofdstuk van Jona drie verschillende effecten te noemen. In de eerste plaats wijst hij op de herhaling van een technische term, die geen of slechts een neutraal effect heeft op de lezer/ Herhalingen die tot deze eerste categorie behoren zijn, gezien de verhaallijn, te verwachten, hoewel het opvallend is dat de verteller geen gebruik heeft gemaakt van variatie. Een tweede effect van een woordherhaling is het oproepen van een bepaalde sfeer die het hele hoofdstuk doordringt.a Ten slotte zijn er woordherhalingen die het thema, dat in het geheel van de narratief rot uitdrukking wordt gebracht, versterken.9 In dit geval geldt dat zolang het woord van God niet vervuld is, het 'in de lucht blijft hangen' en doorklinkt in de volgende gebeurtenissen totdat het uiteindelijk toch vervuld wordr.to In het vierde hoofdstuk zijn vooral de tegenstellingen tussen de herhaalde werkwoorden opvallend. De woorden onderstrepen de conflictsituatie waarin Jona zich bevindt.

In de analyse van Magonet wordt duidelijk, dat de verteller in combinatie met de woordherhaling nog andere technieken gebruikt. Door één verbale vorm te verbinden met twee subjecten, plaatst hij hen tegenover elkaar.ıı Een variant op deze techniek wordt gebruikt om twee groepen participanten met elkaar te vergelijken,l2 Ook worden op deze manier de handelingen van God en die van mensen met elkaar vergeleken. ıȷ Magonet wijst daarnaast op een bijzonder kenmerk van het boek Jona, namelijk de 'growing phrase'.ıʜMet deze term wordt een zin aangeduid die bij elke herhaling is 'gegroeid' door een roegevoegd element. De betekenis ligt in de toevoeging aan de kernzin.

De herhaling wekt in het Hebreeuws de indruk van eenvoud. Dit is een notie die van belang is voor de vertaling: de handhaving van functionele concordantie mag in het Nederlands geen gekunsteld effect hebben. Het is wel noodzakelijk concordant te vertalen, aangezien de auteur het verschijnsel van woordherhaling heeft gebruikt als stijlmiddel, waarmee hij de eenheid van de vertelling vergroot. De vertalers zeggen daarom: 'We zijn zo ver gegaan als natuurlijk Nederlands toestond. We hebben ernaar gestreefd het "narratieve netwerk" dat door de concordantie is aangeboden, ook in de vertaling te behouden.' (Archief NBV) Woorden die verband houden met het thema van het boek zijn zoveel mogelijk op dezelfde manier vertaald. Zij moeten tegelijkertijd wel blijven passen binnen de eenvoudige, natuurlijke verteltrant. Als in de herhaling van bepaalde woorden een duidelijke lijn is te bespeuren, is er veel aan gedaan om die lijn in de vertaling te bewaren. ıs

De vertaling in de praktijk

In het NBV-project doorloopt een vertaling zeven fasen. Elke fase bestaat uit een grondige bezinning op de keuzes die gemaakt moeten worden. De

Wat hebt gij, diep slapende? Op, roep tot Cwen god!

'De mannen werden vervuld met bang ontzag voor de Heer.'
Houtsnede door Madeleine Bosch-Gans. Uit: *Jona* de profeet *op* de *vlucht*, door A. Gans, Leiden 1948.

Foto: Sandra Haverman/NBG

discussies en daaruit voortkomende beslissingen zijn voor een deel vastgelegd in documenten die samen een archief vormen, waarmee de groei van de vertaling van stap tot stap te volgen is. In het archief op Jona is nauwkeurig aangegeven welke keuzes de vertalers hebben gemaakt ten aanzien van het verschijnsel woordherhaling. Hieronder volgen twee voorbeelden die de besluitvorming op dit punt in de eerste zes fasen van de vertaling zullen illustreren.16 Rondom de vertaling van de werkwoorden *jr' (vrezen/ bang zijn)* en *s'r (stormen)* is in het archief een discussie terug te vinden waarin de mogelijkheden voor een concordante vertaling worden besproken en gewogen.

jr'

Het eerste voorbeeld is de vertaling van het werkwoord *jr'* (in traditionele vertalingen weergegeven met *vrezen).* Dit werkwoord komt voor in de verzen 5, 9, 10 en 16 van Jona 1. Voor de tweede versie van de vertaling geeft de doeltaalkenner. aan dat hij voorlopig en aarzelend de vertaling 'bevreesd' handhaaft. In de volgende fase wordt het werkwoord echter in vers 16 weergegeven met: 'bang en vol ontzag zijn'. Met deze vertaling wordt recht gedaan aan verschillende aspecten van het vrezen van God en tegelijkertijd wordt ook het verband met vers 5 en 10 bewaard. In de vierde fase van de vertaling wordt vers 16 nogmaals gewijzigd .De vertalers lichten hun keuze toe met de woorden: 'Ten aanzien van (de concordante vertaling van) "bang" zijn wij vrij ver gegaan- "bang ontzag" is ongebruikelijk, hoewel niet onmogelijk- maar het gaat dan ook om een thematisch kernwoord, dat (in vers 16) bovendien het hoogtepunt in een climaxlijn is.' (Archief NBV)

Vl	1:5 En de zeelieden *vreesden* ...	1:9 ... de HEER, de God des hemels, *vrees* ik ...	1:10 En die mannen vreesden met groten *vreze*	1:16 Endemannen *vreesden* de HEER met groten *vreze*
V2	De zeelieden *werden bevreesd*	... en ik *dien* de HEER, de God van de hemel ...	*... werden ze zeer bevreesd* ...	Endemannen *werden met grote vrees vervuld* voor de HEER ...
V3	De zeelieden *werden bang* ...	... en ik *dien* de HEER, de God van de hemel ...	De mannen *werden doodsbang* ...	De mannen *waren bang* en *vol ontzag* voor de HEER.
V4	idem	idem	idem	De mannen werden vervuld met *bang ontzag* voor de HEER.
V5	idem	... en ik *vereer* de HEER, de God van de hemel ...	idem	idem
V6/7	idem	idem	idem	idem

Van der Woude wijst de verzen 9-10• aan als keerpunt in de vertelling. In deze verzen bereikt het 'vreesmotief' trapsgewijs, via vers 5 en 10•, een climax in vers 16.17 Deze opvatting steunt het standpunt van Magonet over de 'growing phrase'ts:

1:5	*wajji u hammallachim*	*Toen vreesden de zeelieden*19
1:10	*wajji u haanasjim jira g:dola*	*Toen vreesden de mannen met grote vrees*
1:16	*wajji u haanasjim jira g•dol aètjhwh*	*Toen vreesden de mannen met grote vrees]HWH*

De angst kruipt steeds verder in de harten van de zeelieden. Het werkwoord *jr'* heeft in het Hebreeuws verschillende aspecten, mede afhankelijk van het object waaraan het verbonden is.2o Zo is te verklaren dat de woordstam in de ene context 'doodsangst' betekent, terwijl in een andere context het woord uitdrukking geeft aan een heilig ontzag. De vertalers hebben hier hun uiterste best gedaan de concordantie te handhaven, terwijl zij tegelijkertijd ook recht hebben willen doen aan de doeltaal. Met de herhaling van het woordje 'bang' is het mogelijk de zin te laten groeien tot de climax in Jona 1:16. Jona 1:9 valt wat concordantie betreft enigszins uit de toon, maar dit vers is dan ook van een andere orde dan de overige drie waarin het werkwoord *jr'* voorkomt. Volgens Wolff heeft *jr'* in Jona 1:9 slechts de 'abgeschliffene, technische Bedeurung "verehren" und besagt kaum mehr als die "Konfessionszugehörigkeit"'2t. Het 'vrezen' van Jona is van totaal andere aard dan het vrezen van de zeelieden of de inwoners van Nineve.

s'r

Een ander voorbeeld komt uit de verzen 4, 11, 12 en 13 van Jona 1, waar steeds de wortel *s'r (stormen)* herhaald wordt. De verteller schildert de situatie door aan te geven dat de zee 'gaandeweg stormachtiger' wordt. Er wordt opgemerkt dat het verband met de 'zware storm' uit vers 12 (en in mindere mate ook met het 'stormen' in vers 11) verloren gaat door de vertaling 'en de zee werd zo wild', zoals die in de derde versie van Jona 1:4 is voorgesteld. Een alternatief kan zijn 'en er ontstond een zware of hevige storm op zee ...'[22]. De concordantie van 'onstuimig' en 'tekeergaan' fungeert als een goede compensatie van 'storm(en)'. Wel wordt gevraagd Jona 1:4 aan te passen en af te stemmen op latere verzen, waarin deze woordstam voorkomt, bijvoorbeeld met 'en de zee werd zo onstuimig, dat ...'[23]. De vertalers geven twee redenen waarom zij dit voorstel niet overnemen. In de eerste plaats is het volgens hen niet mogelijk het woord s'r in vers 4, 11 en 12 concordant te vertalen. In de tweede plaats is het woord 'wild' gekozen om daarmee een climax te kunnen opbouwen.[24]

	1:4	1:11	1:12	1:13
V1	... en er werd een *grote storm* in de zee ...	... want de zee werd gaandeweg *stormachtiger*.	... ik weet dat om mijnentwil deze *grote storm* tegen jullie is.	... de zee werd gaandeweg *stormachtiger* tegen hen.
V2	... en de zee werd zo *wild* ...	Want de zee werd hoe langer hoe *onstuimiger*.	Want ik weet dat het mijn schuld is, dat deze *hevige storm* zich tegen jullie richt.	... doordat de zee zich steeds *onstuimiger* tegen hen keerde.
V3	... en de zee werd zo *wild* ...	Want de zee werd hoe langer hoe *onstuimiger*	Want ik besef dat het mijn schuld is, dat deze *hevige storm* zich tegen jullie keert.	... doordat de zee zich steeds *onstuimiger* tegen hen keerde.
V4	idem	idem	... dat deze *storm zo hevig* tegen jullie tekeergaat.	idem
V5	idem	idem	idem	idem
V6/7	idem	idem	idem	idem

Meteorologische fenomenen worden in boeken in het Oude Testament nooit zomaar uit natuurwetenschappelijke interesse weergegeven. De realistische beschrijving van de storm op zee in Jona 1 heeft dan ook een metaforisch aspect met betrekking tot de verschijning van JHWH.[25] De Heer werpt eerst een *ruach g•dola (grote wind)* op de zee, zodat er een *s'r g•dola (grote storm)* ontstaat. De zee wordt hoe langer hoe onstuimiger. Een aanwakkerende storm is niet goed weer te geven door steeds een en hetzelfde woord te gebruiken. Magonet gebruikt ook deze verzen met het woord *s'r* als voorbeeld van een 'growing phrase'.[26] Wanneer men bij het eerste voorkomen van het woord een vertaling kiest die vervolgens in alle verzen op exact dezelfde wijze terugkeert, dan is er geen ruimte om te laten zien dat de situatie steeds heftiger wordt. In dit licht is de keuze van de vertalers goed te verdedigen, temeer daar de woordkeus het wel mogelijk maakt de betreffende verzen met elkaar in verband te brengen.

Ten slotte

De vertalers hebben bij het vertalen van Jona veel aandacht besteed aan de weergave van woordherhalingen. Zij gaan niet voorbij aan dit verschijnsel, maar nemen het daarentegen serieus. Het blijkt echter steeds opnieuw dat het niet eenvoudig is een woordherhaling te vertalen. Het is soms moeilijk te bepalen welke functie het verschijnsel heeft. Is de herhaling een aanduiding van een sleutelwoord, of is het 'slechts' een stilistisch verschijnsel? Moet de woordherhaling worden opgevat als een taalkenmerk of als een tekstkenmerk? Het beantwoorden van deze vragen is niet eenvoudig, aangezien de meningen op dit punt verdeeld kunnen zijn. Bovendien hebben we in de bovenstaande voorbeelden gezien dat er in sommige gevallen geen sprake is van een eenvoudige herhaling van woorden, maar dat die herhaling het effect van groei in zich heeft. Wanneer echter besloten wordt dat een woordherhaling een tekstkenmerk is, dat in de vertaling moet worden weergegeven, dan moet een tweede vraag direct beantwoord worden. Hoe kan dit tekstkenmerk worden weergegeven in natuurlijk hedendaags Nederlands? Welk effect krijgt de herhaling in het Nederlands en hoe voorkom je dat de herhaling in de vertaling veel meer aandacht trekt dan in de brontekst?

Naar aanleiding van de reacties op *Werk in uitvoering I* en een reeds lopende interne discussie is er een commissie ingesteld die in juni 2000 een rapport heeft afgerond waarin de vertaalmethodische uitgangspunten van de NBV enigszins zijn aangescherpt.[PE] Een van de conclusies uit dit rapport is dat het onmogelijk is ieder tekstkenmerk in de vertaling op te nemen. In het verlengde hiervan ligt, dat een woordherhaling die zuiver de structuur van een tekst aangeeft, niet per se concordant vertaald hoeft te worden. Gaat men er echter van uit dat het verschijnsel de inhoud van de

tekst mede bepaalt, dan zal men eerder geneigd zijn te streven naar een strikt concordante vertaling.
Het standpunt van de vertalers is als volgt te omschrijven: het is wel noodzakelijk concordant te vertalen, aangezien de auteur het verschijnsel van woordherhaling heeft gebruikt als stijlmiddel, waarmee hij de eenheJd van de vertelling vergroot. In dit geval is het echter volgens het inzicht van de vertalers voldoende, verwante begrippen te gebruiken om concordantie weer te geven. Zij signaleren de woordherhalingen en proberen hieraan ook zoveel mogelijk recht te doen. Zij gebruiken hiervoor echter, geheel in overeenstemming met de vertaalmethode van de NBV en hun eigen analyse van het verschijnsel woordherhaling, niet steeds exact dezelfde doeltaalwoorden. Veeleer geven ze de woordherhaling weer met verwante begrippen. Deze strategie wordt binnen de vertaalmethode van de NBV aangeduid met het begrip 'beperkte concordantie'. Dit vraagt echter van de lezer van de tekst opmerkzaamheid, omdat het gevaar bestaat dat bij eerste lezing de overeenkomsten niet direct opvallen. En wie de vertaling grondig leest ziet hoe met niet-letterlijke herhaling van woorden een verhaalmotief wordt opgebouwd.

Mw. drs. A.M. Drieënhuizen studeerde theologie aan de Theologische Universiteit Apeldoorn. Dit artikel is een bewerking van een deel van haar doctoraalscriptie, getiteld: 'Jona tussen theologie en bijbelvertalen; een onderzoek naar de verhouding tussen bijbelwetenschap en bijbelvertaalmethoden, toegespitst op het aspect van concordantie in de [Nieuwe Bijbelvertaling) op Jona'.

Noten

1. J.M. Sasson,Jonah: *A New Translation with Introduetion* (AB), New York 1990, p. 329.
2. Zie J. Siebert-Hommes, 'Jona', in: De *Bijbel Uterair*, ZoE:termeer/Kapellen 2003, p. 279-286.
3. Jona's roeping (I:1-3)-Jona's roeping (3:1-3); in het schip (I:4-16) – in Nineve (3:4-10); in de vis (2:1-11)- de wonderboom (4:1-11), J. Siebert-Hommes, 'Jona', p. 281.
4. *Werk in uitvoering I*, Haarlem 1998, p. 72.
5. A.S. van der Woude, Jona, *Nahum* (POT), Nijkerk 1978, p. 11.
6. J. Magonet, *Farm and Meaning: Studies in the Uterary Techniques intheBook o(jonah (Beiträge zur Biblischen Exegese und Theologie 2)*, Bern/Frankfurt am Main 1976, p. 17-18.
7. Voorbeeld: *nf/* (gooien).
8. Voorbeeld: *s'r (stormen), jr' (vrezen).*
9. Voorbeeld: *tul (werpen), kum (opstaan), kr' (uitroepen), jrd (afdalen).*
10. J. Magonet, *Form and Meaning*, p. 17.
11. De verteller verbindt de werkwoorden *kum (opstaan)* en jsb *(gaan* zitten) zowel met Jona als met de koning van Nineve. Dezelfde handeling heeft echter een tegengesteld doel, zodat ook tussen de personages een contrast ontstaat.
12. De zeelui en de Nineviete n *roepen* allebei tot God in gebed.
13. Het meest opvallende voorbeeld is de laatste vraag van God aan Jona: 'Jij had *medelijden* met de struik ... zou ik dan geen *medelijden* hebben met Nineve!' Jona 4:10-11.
14. J. Magonet, *Form and Meaning*, p. 31.
15. *Werk* in *uitvoering I*, p. 73.
16. De zevende fase is de eindredactionele ronde, waarin de vertaling voor de laatste keer wordt getoetst. Deze eindredactie heeft niet geleid tot een wijziging van de vertaling van de Hebreeuwse termen die in dit artikel ter illustratie worden genoemd.
17. A.S.van der Woude, Jona, *Nahum* (POT), p. 15.
18. J. Magonet, *Form and Meaning*, p. 32. Zie voor andere voorbeelden van de groeizinnen: p. 32-33.
19. Vertaling van K.A. *Deurloo,Jona*, Baarn 1995.
20. J.M. Sasson, Jonah, p. 97.
21. H.W. Wolff, *Dodekapropheton 3. Obadja und Jona* (BKAT XIV/3), Neukirchen 1977, p. 92.
22. Archief Jona, brief van H. Sysling n.a.v. bespreking Jona op seminar november 1994, reactie op V3.
23. Archief Jona, opmerkingen bij V4A en reviews van Jona door L. de Regt d.d. 17 augustus 1995, p. 2.
24. Evaluerende opmerkingen bij NBV/CT/951 114/controle verwerking toetsing Jona (VS), p. I.
25. *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament* V, p. 896.
26. J. Magonet, *Form and Meaning*, p. 32.
27. NBVonder de loep, *Handboek voor de Nieuwe Bijbelvertaling*, Haarlem 2001, BIS:I-47.